



Međunarodna naučna konferencija

HISTORIJA ROMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Svečana sala Univerziteta u Sarajevu

Obala Kulina bana 7/II, Sarajevo

22. 2. 2024.

Organizatori:

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju,
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Zagreb, Republika Hrvatska

Organizacijski odbor:

dr. sc. Sedad Bešlija,
direktor Instituta za historiju u Sarajevu,
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

dr. sc. Željko Holjevac,
direktor Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar,
Zagreb, Republika Hrvatska

dr. sc. Sanja Gladanac-Petrović,
Institut za historiju u Sarajevu,
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

dr. sc. Danijel Vojak,
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Zagreb, Republika Hrvatska



Međunarodna naučna konferencija **Historija Roma u Bosni i Hercegovini** (Sarajevo, 22. 2. 2024)

Romsko stanovništvo danas čini jednu od najvećih manjinskih skupina stanovništva u Evropi te jednu od brojnih manjinskih skupina u Bosni i Hercegovini. Njihova historija u Evropi započela je u srednjem vijeku za vrijeme migracijskih valova njihovog iseljavanja sa sjeverozapadnih područja Indije kao njihove pradomovine. Iako su u početku bili dobro prihvaćeni od vlasti i neromskog (domicilnog) stanovništva, to se ubrzo promijenilo te su postali neželjeni i proganjani stranci, optuživani da su špijuni, lopovi, varalice, besposličari, otimači djece i sl. Njihov položaj u evropskim društvima nerijetko je bio obilježen razdobljima u kojima su ih vlasti evropskih država progonile. Posljedica takve politike bilo je njihovo stradanje, a posebno za vrijeme Drugog svjetskog rata kada su nacističke vlasti i njene savezničke države provele genocid nad Romima na rasnoj osnovi. Demografski oslabljeno romsko stanovništvo nakon rata je uspjelo očuvati svoju kulturnu i drugu posebnost, ali je i dalje, kao i kroz prethodna historijska razdoblja, ostalo marginalizirano i izloženo različitim oblicima diskriminacije, što je kulminiralo općim zaboravom njihovog stradanja tokom Drugog svjetskog rata.

Proces njihove integracije u društvo bio je, i danas je, obilježen socioekonomskim problemima te procesom koji se danas obuhvaća terminom anticiganizam (antiromizam) / antiromska diskriminacija i rasizam. Upravo je Evropski parlament u oktobru 2017. donio

Rezoluciju o aspektima temeljnih prava u integraciji Roma u EU-u: borba protiv anticiganizma u kojoj je istaknuto kako su Romi dio evropske kulture i evropskih vrijednosti te kako su oni doprinijeli kulturnom bogatstvu, raznolikosti, privredi i ekonomiji te zajedničkoj povijesti današnje Evropske unije. Osim toga, u istoj se Rezoluciji poziva na potrebu proučavanja i obrazovanja o historiji Roma kao dio mjera kojim bi se spriječio anticiganizam (antiromizam) / antiromska diskriminacija i rasizam.

Potreba proučavanja historije Roma bila je poticaj za organiziranje međunarodne konferencije o historiji Roma u Bosni i Hercegovini. Potrebno je istaknuti kako romsko stanovništvo u migracijskim valovima, posebno od 12. do 14. stoljeća, naseljava šire područje jugoistočne Evrope. U takvom migracijskom kontekstu Romi naseljavanju i područje Bosne i Hercegovine. Ipak, prvi poznati historijski izvori prisustvo Roma na ovom području bilježe tek u drugoj polovini 16. stoljeća, kao dio osmanlijskog razdoblja vladavine. Romsko stanovništvo je na ovom prostoru kroz naredna stoljeća činilo integralni dio društva, istaknuvši se svojom kulturom, jezikom i običajima.

Konferencija o Romima ima cilj okupiti i potaknuti na razgovor istraživače iz Bosne i Hercegovine i drugih zemalja, koji svojim naučnim istraživanjima mogu doprinijeti razumijevanju kompleksne historije Roma u Bosni i Hercegovini. Jedan od ciljeva konferencije jest nastojanje da se potaknu naučna istraživanja tema iz prošlosti bosanskohercegovačkih Roma i da se iste pomaknu sa margina nauke. Upravo istraživanjem historije Roma kao sastavnog dijela njihovog etničkog identiteta nastoji se istaknuti kako su oni sastavni dio historije stanovništva Bosne i Hercegovine.

Danijel Vojak,
Sanja Gladanac-Petrović

Program Međunarodne naučne konferencije “Historija Roma u Bosni i Hercegovini”

Uvodne riječi

9:00 – 9:30 | Pozdravni govori

dr. sc. Sedad Bešlija, direktor Instituta za historiju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

dr. sc. Željko Holjevac, direktor Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, Republika Hrvatska

Potpisivanje ugovora o saradnji Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu i Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar

Sesija 1: **Historija Roma u osmanskom i austrougarskom razdoblju Bosne i Hercegovine**

Moderator: **Danijel Vojak**

- 9:30 – 9:50** Stephane Laederich, *Roma in Bosnia: Unravelling Sources from Ottoman Tax Registers to Linguistics*
- 9:50 – 10:10** Amir Džinić, *O bujrukdijama izdatim Romima početkom 19. stoljeća*
- 10:10 – 10:30** Amila Kasumović, *Romi u austrougarskom administrativnom diskursu u Bosni i Hercegovini na prijelomu 19. i 20. stoljeća*
- 10:30 – 10:50** Hana Younis, *Sudski spisi kao izvor za rekonstrukciju položaja Roma u austrougarskoj Bosni i Hercegovini*
- 10:50 – 11:20** Rasprava

Pauza: 11:20 – 11:40

Sesija 2 **Historija Roma u razdoblju između dva svjetska rata i za vrijeme Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini**

Moderator: Enes S. Omerović

- 11:40 – 12:00** Danijel Vojak, Paula Simon, *Položaj muslimanskih Roma ("Bijelih Cigana") na bosanskohercegovačkom području uoči Drugog svjetskog rata*
- 12:00 – 12:20** Sanja Gladanac-Petrović, *Komparacija nepoželjnosti Jevreja i Roma za ustaški režim*
- 12:20 – 12:40** Rebecca Fisch, *The Fate of Roma during the Second World War in Bosnia and Herzegovina: Local Research in the Context of Remembrance and the Fight against Antigypsyism*
- 12:40 – 13:10** Rasprava

Ručak: 13:10 – 14:30

Sesija 3 **Stradanje Roma za vrijeme Drugog svjetskog rata u BiH**

Moderator: Sanja Gladanac-Petrović

- 14:30 – 14:50** Tatjana Jovanović, *Život i stradanje Roma u okolini Bijeljine i Tuzle u Drugom svjetskom ratu*

14:50 – 15:10 Danijel Vojak, *Mjesta masovnih zločina nad romskim stanovništvom na bosanskohercegovačkom području u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*

15:10 – 15:40 Rasprava

Pauza: 15:40 – 16:00

Sesija 4 **Historija Roma u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini**

Moderator: Amila Kasumović

16:00 – 16:20 Đorđe Mihovilović, *Ekshumacije posmrtnih ostataka romskih žrtava ustaškog logora u Staroj Gradiški 1946. godine*

16:20 – 16:40 Dženita Sarač-Rujanac, *Institut za proučavanje nacionalnih odnosa CK SK BiH i Romi 1980-ih godina*

16:40 – 17:00 Danijela Vuković-Čalasan, Rajka Đoković, *Položaj Roma u pravno-institucionalnim sistemima Crne Gore i Bosne i Hercegovine*

17:20 – 17:40 Hedina Tahirović-Sijerčić, *O Uhlikovom radu u historijskom kontekstu*

17:40 – 18:00 Enes S. Omerović, *Popisi stanovništva kao izvor za proučavanje romskog stanovništva u Bosni i Hercegovini (1879. – 1948.)*

18:00 – 18:30 Rasprava

Zaključci Konferencije

18:30 – 18:50 Sanja Gladanac-Petrović, Danijel Vojak



SAŽECI



Amir Džinić, MA

Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju, Sarajevo

Bosna i Hercegovina

amir.dzinic@iis.unsa.ba

O bujruđijama izdatim Romima početkom 19. stoljeća

U ovom radu autor donosi kratki pregled nekih od istraživača koji su se bavili proučavanjem prošlosti Roma u južnoslavenskom govornom području. U kontekstu već provedenih istraživanja autor ističe zanimljive činjenice vezanih za *kanunamu* sultana Sulejmana iz 1530. godine koja se odnosila na prava i obaveze Romima u Rumelijskom ejaletu. Posebnu pažnju skreće na izdate bujruđije Bosanskog divana koje su poslone nadležnim instancama, a odnosile su se na romsku zajednicu, odnosno Kiptije kako je navdena zajednica imenovana u službenim dokumentima. Riječ je o bujruđiji s početka 19. stoljeća koja se nalazi u Pljevaljskom sidžilu upućenoj kadijama kaza Fojnica, Visoko, Čelebipazar (Rogatica), Foča, Čajniče, Tašlidža (Pljevlje), Prijepolje, Stari Vlah i Novi Pazar. Također, autor izdvaja i bujruđiju u sidžilu br. 42 u Zbirci Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine Orijentalnog instituta u Sarajevu, koja pored sadržaja koji se odnosi na ubiranje džizije, tretira i druge naredbe vezane za pojedine pripadnike Kiptija. Pored tvrdnji da su Romi imali izvjesnu samoupravu kroz mogućnost da pripadnici njihove zajednice sami brinu o prikupljanju poreza, autor navodi primjer bujruđije muhafiza Beograda Ali-paše iz 1820. godine prema kojoj knez Miloš, kao zakupac, preuzima prikupljanje tzv. "ciganskog poreza". Autor napominje da postoji veliki broj dokumenta koji nisu prevedeni, a time i predočeni javnosti, a otkrivaju položaj i život Roma u Osmanskoj državi.

Rebecca Fisch

Central Council of German Sinti and Roma, Heidelberg

Savezna Republika Njemačka

rebecca.fisch@sintiundroma.de

Sudbina Roma u Drugom svjetskom ratu u Bosni i Hercegovini:***lokalna istraživanja u kontekstu sjećanja i borbe******protiv anticiganizma***

Ovaj konferencijski rad predstavlja dva projekta iz područja sjećanja na holokaust Roma i rada protiv anticiganizma, koje Centralno vijeće njemačkih Sinta i Roma provodi u saradnji s nekoliko romskih organizacija u zemljama Zapadnog Balkana između 2022. i 2024. godine. U sklopu ovih projekata provode se lokalna istraživanja o položaju Roma tokom Drugog svjetskog rata u nekoliko zajednica u Bosni i Hercegovini i Srbiji, te intervjui s preživjelima i drugom generacijom. Izvještaji o lokalnim istraživanjima i dijelovi intervjua bit će objavljeni na kraju projekta i prezentirani na lokalnom i nacionalnom nivou s ciljem doprinosa podizanju svijesti o holokaustu Sinta i Roma. Kroz komponente projekta za izgradnju kapaciteta (npr. obuke, mentorstvo), romske organizacije se osnažuju da promoviraju sjećanja na holokaust Roma, da se suprotstave anticiganizmu i jačaju perspektivu i narativ romske zajednice u oba polja. Pitanje koje ova prezentacija također rasvjetljava jeste kako se rad na sjećanju i borba protiv anticiganizma mogu spojiti u praksi.

dr. sc. Sanja Gladanac-Petrović

Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju, Sarajevo

Bosna i Hercegovina

sanja.gladanac@iis.unsa.ba

Komparacija nepoželjnosti Jevreja i Roma za ustaški režim



Jevreji i Romi bili su etničke grupe koje su vjekovima živjele na teritoriji na kojoj je proljeća 1941. godine formirana Nezavisna država Hrvatska. U skladu s ustaškom i importiranim idejama iz srodne nacističke ideologije, ustaški režim je Rome i Jevreje proglasio rasno nepoželjnim elementom. Iako su bili različitog porijekla, kulturno-istorijskog razvoja, nejednake pozicioniranosti i stepena asimiliranosti u društvu, isto ih je rasno definisao – kao nearijevce – a zakonskim odredbama stavio izvan pravnog sistema. U praksi je to značilo ne samo da su od tada bili lišeni zaštite države, već da su postali meta politike terora koju je država provodila protiv njih u vidu masovne deportacije u logore, ubistava, pljačke njihove imovine. Činjenica da su s promjenom državno-teritorijalnih okvira i društvenih sistema, od neprimjetnih etničkih skupina naprasno postali element kojeg država brutalno nastoji odstraniti nameće niz pitanja koja se tiču njihove nepoželjnosti. Kroz prizmu ideologije, zakonodavstva, propagande i prakse komparativnim pristupom propitao ću razloge njihove nepoželjnosti, načina na koji je javnosti NDH objašnjavana njihova neprihvatljivost, da li je stepen njihove nepoželjnosti bio identičan i nepromjenjiv bez obzira na političke okolnosti, te u konačnici da li je vlast NDH teror provodila istom formom i intenzitetom prema Jevrejima i Romima.

Tatjana Jovanović, prof. historije

Udruženje građana "Otaharin", Bijeljina

Bosna i Hercegovina

niki.jovanovic11@gmail.com

*Život i stradanje Roma u okolini Bijeljine i Tuzle
u Drugom svjetskom ratu*



Pojava Roma na području BiH ima dosta oskudan istorijski materijal, naročito za period srednjeg vijeka, kada i počinje njihovo doseljavanje (oko 15. vijeka dolaskom turskih osvajača). Mada postoje naznake da su se pojavili i jedan vijek ranije, jer se u Grčkoj pojavljuju početkom 14. vijeka. U Zagrebu se prvi put pominju 1378. godine, a već 1423. godine se u dubrovačkim arhivima pominju kao posluga trgovaca, kao svirači, kovači i kovači lažnog novca. Početkom 17. vijeka, Romi počinju da se doseljavaju na područje Bijeljine i prema etničkim i antropološkim odlikama svrstavaju se u dvije grupe: Arlije (starosjedioce) i Gurbete (dosljake). Arlije su živeći dugo među većinskim srpskim stanovništvom izgubili svoj vlastiti jezik, običaje i druge etničke karakteristike, uglavnom su se bavili sitnom trgovinom i raznim zanatskim radnjama. Gurbeti, kako su ih Turci nazivali (stranci i u pogrdom smislu skitnice) su se u naše krajeve doselili u selo Janjari. Samo nominalno su primili Islam i većinom su se bavili zemljoradnjom, stočarstvom i radom na nadnicu. Sve do kraja Drugog svjetskog rata Romi su smatrani građanima drugog reda i bili su obespravljeni. Uspostavljanjem socijalističke vlasti, formalno dobijaju građanska i ljudska prava.

Kroz čitavu svoju istoriju, Romi su jedan od najprogonjenijih i najmarginalizovanijih naroda u Evropi. Bacani su u roblje, lovljeni poput životinja, ubijani na najbrutalnije načine, pa čak korišćeni i za razne medicinske eksperimente. Vrhunac svega se desio tokom Drugog svjetskog rata kada je pored svih gore navedenih činjenica, nacistička Njemačka pokušala da izbriše Rome sa lica zemlje. Rasni progoni, maltretiranja i zlostavljanja počeli su izdavanjima raznih dekreta i zakona, kojima se težilo očuvanju arijevske rase (Dekret o borbi protiv ciganske opasnosti, Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, itd.). Obespravljani, izolovani i maltretirani, odvozeni su u vagonima u koncentracione logore, gdje im se nastavlja agonija života. Glavno mjesto deportovanja na teritoriji NDH bilo je u Jasenovcu, koje je postalo najveći i najpoznatiji koncentracioni logor za stradanje Roma. Obilježeni većinom samo brojem vagona u kojima su dovoženi, teško je procijeniti tačan broj stradalih, procijena varira između 15 – 20 hiljada Roma. Na teritoriji BiH najveća stradanja Roma pored Jasenovca desila su se u Donjoj Gradini.

Neki Romi u BiH su se izjašnjavali kao muslimanski Romi, te su kao takvi izbjegli veća stradanja, zahvaljujući tzv. muslimanskim rezolucijama koje su privremeno zaustavile progon Bijelih Roma i spasile znatan dio muslimanskih Roma.

O stradanju Roma na području BiH u Drugom svjetskom ratu i dan danas jako malo zna. Nedostatak dokumentacije može se pripisati ustaškoj vlasti koja ju je spalila ili je uopšte nije vodila. Broj stradalih se ne može zvanično uokviriti, brojke variraju između 10 i 30 hiljada stradalih, te se može reći da je na ovim područjima izvršen jedan od najvećih genocida nad Romima u Drugom svjetskom ratu. BiH u znak sjećanja na stradanje romskog stanovništva, obilježava Međunarodni dan sjećanja na stradanje Roma, 2. avgusta.

Danas, najveći dio romske populacije u BiH živi na području Bijeljine i Tuzle. Njihova kultura sjećanja se obilježava kroz par većih događaja, među kojima su Vasilica, Đurđevdan i Međunarodni dan Roma.

Ovi gradovi imaju i romska udruženja koja se bore za romska prava i pomažu u očuvanju njihove kulture i tradicije, kroz organizovanje raznih manifestacija i događaja tokom čitave godine. U Bijeljini su najistaknutiji UG "Otaharin" i UZ "Romkinja", a u Tuzli UZR "Bolja budućnost" i UR "Euro Rom".

Ratno stradanje Roma ostavilo je dubok trag u poslijeratnoj kulturi ovog naroda i kao posljedicu imalo je oštećenje njihove kulture i razbijanja porodice i porodičnih veza.

Stradanje Roma palo je u zaborav, namjerno ili nenamjerno. Ali, da bi se očuvalo i još više doprinijelo sakupljanju dokumentacije od zaborava, treba pokrenuti ljude, zainteresovati ih za ovu tematiku kroz dokumentarce, knjige, pa i obilježavanje nekih događaja, što više učenih ljudi uključiti u istraživanje i približiti romsku populaciju ostalim narodnostima, kroz razumijevanje i empatiju.

dr. sc. Amila Kasumović

Univerzitet u Sarajevu - Filozofski fakultet, Sarajevo

Bosna i Hercegovina

amila.kasumovic@ff.unsa.ba

*Romi u austrougarskom administrativnom diskursu u
Bosni i Hercegovini na prijelomu 19. i 20. stoljeća*



Pitanje romske manjine u habsburškoj Bosni sve do nedavno nije privlačilo pažnju povjesničara. Romski život na društvenoj margini reflektirao se i na njihovu poziciju unutar historiografskih istraživanja, bar kada je u pitanju period austrougarske uprave (1878 – 1918). U ovom radu nastoji se na osnovu neobjavljenih arhivskih vrela, pohranjenih u fondovima Zemaljske vlade u Sarajevu i Zajedničkog ministarstva financija u Beču, ukazati na osnovne značajke odnosa i politika koje je austrougarska vlast razvijala prema Romima od okupacije Bosne i Hercegovine pa do izbijanja Prvog svjetskog rata. Autorica želi ukazati na to da je, za razliku od drugih regija u Monarhiji, austrougarska vlast u Bosni i Hercegovini Rome sustavno željela prikazati kao dio problema, bilo da se radilo o njihovom skitalačkom načinu života, bilo da se inzistiralo na njihovom “sumnjivom” ponašanju. U tom smislu, Zemaljska vlada u Sarajevu donosila je u razmatranom periodu čitav niz mjera kojima je nastojala kontrolirati kretanje Roma, ali i druge aspekte njihova života. Upravo je analiza tih mjera u fokusu ovog rada.

dr. sc. Stephane Laederich

Roma Foundation, Zurich

Švicarska Konfederacija

sl@rroma.org

***Romi u Bosni: Razotkrivanje izvora od osmanskih
poreznih registara do lingvistike***



Ko su “bosanski” Romi? Ovo naizgled jednostavno pitanje prepuno je predrasuda. Historijski izvori ne razlikuju različite romske skupine, a kroz historiju granice na Balkanu su bile fluidne. Skoro 500 godina regija je bila pod osmanskom upravom koja je oformila “Çengene Sancak”, odnosno “cigansko” administrativno područje, čije je granice teško utvrditi. Dok osmanske porezne knjige obiluju informacijama, o kovačima koji su bili tako rasprostranjeni na Balkanu, uglavnom nema podataka.

Do sredine 20. stoljeća uglavnom nije bilo studija u okviru lingvistike. U Bosni je ime Rade Uhlika jedno od najznamenitijih i najistaknutijih u tom smislu. Uhlik, jedan od ključnih lingvista romskog jezika, je opsežno izučavao romski jezik u Bosni, s velikim fokusom na gurbetski dijalekat. Gdje nas to vodi? Kako bismo razumjeli Rome u Bosni, moramo razotkriti najranije izvore, pokušati ih povezati s današnjim romskim skupinama i shvatiti rasprostranjenost i porijeklo različitih skupina koje postoje širom Balkana. Gurbeti Rade Uhlika su dio slagalice. Oni su takozvani “stari Vlasi” koji su pobjegli iz rumunskih zemalja u 17. i 18. stoljeću, pa se tako, kao što je uobičajeno na Balkanu, suočavamo s mozaikom porijekla i historije.

Đorđe Mihovilović

Javna ustanova Spomen područje Jasenovac, Jasenovac

Republika Hrvatska

dmihovilovic@jusp-jasenovac.hr

Ekshumacije posmrtnih ostataka romskih žrtava ustaškog logora u Staroj Gradiški 1946. godine

Na lokalitetima nekadašnjega koncentracijskog logora Jasenovac u nekoliko navrata su vršena sondiranja i antropološka istraživanja masovnih grobnica od kojih su najsustavnija provedena u travnju i svibnju 1946. godine na širem području Stare Gradiške, gdje je jedan dio grobnica u cijelosti ekshumiran uz što se pristupilo utvrđivanju identiteta žrtava i djelomičnom prijenosu posmrtnih ostataka. Kaskapanja u Staroj Gradiški su vršena oko bedema tadašnjeg *Zavoda za prisilni rad* te na dva lokaliteta na području oko ušća rijeke Veliki Strug u Savu. Odobrila ih je *Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača* uz poziv članovima obitelji da prisustvuju ekshumacijama i sudjeluju u identifikaciji žrtava. Na lokalitetu Uskočka šuma, oko 10 km uzvodno od Stare Gradiške, tada su otvorene četiri masovne grobnice iz kojih je ekshumirano ukupno 967 leševa – 311 muških, 467 ženskih i 189 dječjih – od kojih je identificirano njih 222. Prema etničkoj pripadnosti među identificiranima je bilo 96 Srba (43,24%), 87 Roma (39,19%), 18 Bošnjaka (8,11%), te po dvoje Crnogoraca, Hrvata i Slovenaca, dok kod ukupno 15 žrtava nije bilo moguće odrediti etničku pripadnost. Sve identificirane romske žrtve potječu iz naselja sa područja općine Bosanska Gradiška (Batar, Dubrave, Mokrice, Rovine i Žeravica)

iz kojih su u listopadu 1944. ustaše odveli oko 600 Roma optuženih za suradnju s partizanima. Navedena grupa potom je likvidirana upravo na lokalitetu na kojemu su izvršene ekshumacije, što bi značilo da je od ukupnog broja stradalih 1946. godine identificirano njih oko 15%.

Među oštećenicima koji su se našli na mjestu ekshumacija bilo je i 20 svjedoka koji su dali podatke o 151 romskoj žrtvi (od toga 94 imenom i prezimenom i 57 neimenovanih), što znači da su romski oštećenici tada potraživali oko $\frac{1}{4}$ pripadnika svoje nestale zajednice.

dr. sc. Enes S. Omerović

Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju, Sarajevo

Bosna i Hercegovina

enes.omerovic@iis.unsa.ba

Popisi stanovništva kao izvor za proučavanje romskog stanovništva u Bosni i Hercegovini (1879 – 1948)



Popisi stanovništva predstavljaju jedan od najvažnijih izvora za rekonstrukciju demografskih kretanja unutar bosanskohercegovačkog društva, ali je njihovo korištenje istovremeno opterećeno brojim otežavajućim okolnostima koji umanjuju mogućnost međusobnog kompariranja rezultata i njihovu pouzdanost. Dio njih proizlazio je iz čestih promjena državno-pravnih okvira te administrativno-teritorijalnih promjena unutar Bosne i Hercegovine, a drugi splet otežavajućih okolnosti proizlazi iz evolucije popisne metodologije i odnose se na mijenjanje obuhvata popisanog stanovništva, promjenu broja postavljenih pitanja u popisnim obrascima te diskontinuitet u prikupljanju, obradi i objavljivanju ključnih podataka neophodnih za utvrđivanje nacionalne i konfesionalne strukture bosanskohercegovačkog stanovništva. Navedenene okolnosti otežavaju korištenje popisnih materijala kao historijskog izvora, posebno jer se ne odražavaju jednako na sve etničke skupine koje naseljavaju Bosnu i Hercegovinu. U ovome radu namjeravam pokazati koliko su popisi stanovništva pouzdan izvor za proučavanje kretanja romskog stanovništva (koje unutar bosanskohercegovačkog i jugoslovenskog društva uglavnom balansira između marginalizacije i potpune isključenosti) u periodu od 1879. godine, kada je proveden prvi moderni popis stanovništva u Bosni i Hercegovini, do 1948.

godine, kada su prvi put prikupljeni i objavljeni podaci o etničkoj strukturi stanovništva Bosne i Hercegovine.

dr. sc. Dženita Sarač-Rujanac

Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju, Sarajevo

Bosna i Hercegovina

dzenita.sarac-rujanac@iis.unsa.ba

Institut za proučavanje nacionalnih odnosa

CK SK BiH i Romi 1980-ih godina



Nasuprot decentralizaciji jugoslovenske države koja je vršena postepenom ustavnim reformom, početkom 1970-ih godine odvija se obrnuti proces unutar SKJ. Konsolidacija Partije, posebno nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ (decembar 1971) i Pisma Josipa Broza Tita i Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ (septembar 1972), podrazumijevala je jačanje njene monolitnosti, učvršćivanje vodećeg položaja u društvu i državi, jačanje ideološko-političkog rada, intenzivniju javnu diseminaciju marksističke teorije koja je vršena i pomoću novoosnovanih marksističkih studijskih centara i nastavnog predmeta marksizam na fakultetima i u srednjim školama.

S ciljem rješavanje “nezadovoljavajućeg stanja marksističkog obrazovanja” pri CK SKBiH se 1973. godine formira *Marksistički studijski centar Veljko Vlahović* u Sarajevu. Njegovo istraživanje je bilo usmjereno na marksističko izučavanje društvenih i političkih odnosa, razvoja socijalističkog samoupravljanja i položaja Partije u tom sistemu kao i koordinacija i usmjeravanje marksističkog obrazovanja. U sklopu Marksističkog studijskog centra, još 1977. godine inicirano je organiziranje instituta koje se trebao baviti posebnim društvenim fenomenom, nacijom i nacionalnim identitetom i na teorijskog i na empirijskoj razini. Ova ideja, iako je imala punu podršku

CK SKBiH, realizirana je tek 1982. godine, početkom decenije koja je započela nizom traumatičnih prekretnica i koja će, u znatno izmjenjenim političkim i ekonomskim okolnostima, dovesti do *poplave* propitivanja pa i kritike “svega postojećeg” i grčevite borbe strukture na vlasti i bliski im naučnih krugova da zadrže aktuelno stanje i održe dominirajući ideološki narativ, a tako i svoju poziciju. Osnovni zadatak ovog Instituta bilo je proćavanje teorije i prakse međunacionalnih odnosa, odnosa klasnog i nacionalnog, razvoj marksistićke teorije nacija, izućavanje kulturno-historijske komponente nacija i odnosa nacionalnog i religijskog, sagledavanje federalizma u Jugoslaviji, naućno istraćivanje naslijeđa prošlosti naroda i narodnosti koji žive u Bosni i Hercegovini i slićno.

Sredinom 1980-ih godina Institut je ova pitanje promatrao kroz ćetiri multidisciplinarna i povezana projekta. Prvi se odnosio općenito na nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini, a drugi na migracije i nacionalne odnose. Treći projekat u krupnom planu prućavao je odnos nacionalnog i religijskog identitet, dok je ćetvrti projekat podrazumijevao izućavanje upotrebe jezika u ostvarivanju nacionalne ravnopravnosti u SFRJ tj. Bosni i Hercegovini. Tako široko postavljena interesna tematika istraćivaća okupljenih oko Instituta, u kontekstu “naućnog fundiranje i objektivnog prikaza jezićkog mozaika i upotrebe jezika” u savremenom društvu, tj. “proućavanja genetsko lingvistićkog obiljeća i socijalno lingvistićkog statusa naroda i narodnosti”, na dnevni red postavila je jednu temu koja se itekako ticala aktuelne problematike afirmacije i ravnopravnosti naroda i narodnosti 1980-ih godina. Bilo je to pitanje romske narodnosti, taćnije problematike romskog jezika i njihove kulturnog identiteta i aktivnosti. Institut će poduzeti “istorijski ćin” i od 9. do 11. juna 1986. godine organizirati na Ilidži trodnevni međunarodni naućni

skup “Jezik i kultura Roma”. Na njemu će učestvovati oko 50-ak eminentnih domaćih i inostranih stručnjaka i romologa iz čak 12 zemalja. U fokusu skupa bilo je pitanje potrebe, značaja i perspektiva proučavanja njihovog jezika i kulture. Cilj je bilo na ovom mjestu sumirati dosadašnje rezultate proučavanja, razgovarati o potrebi i mogućnostima standardizacije romskog jezika kao i prezentirati i valorizirati kulturna dostignuća Roma u Bosni i Hercegovini, ali i u svijetu. Početna hipoteza je bila da su naučna emancipacija i jezička standardizacije u uskoj sprezi, tj. da su nacionalna emancipacija Roma i njihova društvena integracija i aktivnost značajno uloženi izučavanjem njihove kulture, njene šire prezentacije i prepoznavanja čemu je trebala doprinijeti i standardizacija romskog jezika.

Naše izlaganje na međunarodnoj konferenciji planiranoj za februar 2024. godine bit će kratka analiza prezentiranih referata i njihovog sadržaja. Pri tome, ukazat ćemo na ključna pitanja koja su tom prilikom istaknuta, goruće probleme Roma u socijalističkom društvu 1980-ih, ali i drugim dijelovima svijeta, različite i nedostatne interpretacije njihovog bremenitog povijesnog hoda, osnovne karakteristike njihovog identiteta i njegove manifestacije, ovom prilikom prezentirane mogućnosti da se zabilježi autentična izvorna kultura pomoću historijskih, socioloških i antropoloških istraživanja i slično.

dr. sc. Hedina Tahirović-Sijerčić

Nezavisna istraživačica, Sarajevo

Bosna i Hercegovina

hedina.sijercic570@gmail.com

O Uhlikovom radu u historijskom kontekstu



Prevodeći 547 romskih priča na romskom jeziku na bosanski jezik koje je sakupio, transkribirao i zabilježio akademik i romolog Rade Uhlak (1899 – 1991) od 1926-1960. godine u okviru istraživanja romskog jezika ili bolje rečeno gurbetskog dijalekta romskog jezika u Bosni i Hercegovini, književnosti, kulture i prevođenja u romskom kontekstu, i iznoseći ih na svjetlost dana u četiri zbirke priča pod naslovom *Rade Uhlak – Rromane paramiča/Romske priče* (Tahirović-Sijerčić 2020, 2021, 2022, 2023) prepoznajemo i izdvajamo informacije koje navode na mogućnost određivanja vremenskog okvira bivstvovanja i života romskog naroda na prostorima Bosne i Hercegovine.

Izdvojene informacije o vremenskom okviru i geografskom prostoru unutar kojih su priče sakupljene, o kazivačima priča o njihovim imenima i prezimenima, njihovoj starosti, o datumu bilježenja priča, mjestu bilježenja priča, imenima likova (muški i ženski) u pričama, valutama korištenim u kupoprodaji i razmjeni dobara, o listi posuđenica odnosno adaptivnih riječi iz kontakt jezika u izvornom romskom tekstu, svaka na svoj način, otkrivaju činjenice koje u okvirima mozaika kompleksne historije romskog naroda mogu pomoći i dati svoj doprinos u kreiranju i pisanju još uvijek nenapisane i nepoznate historije Roma na bosanskohercegovačkim prostorima.

dr. sc. Danijel Vojak

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Republika Hrvatska

Danijel.Vojak@pilar.hr

***Mjesta masovnih zločina nad romskim stanovništvom na
bosanskohercegovačkom području u Nezavisnoj Državi
Hrvatskoj***



Uoči i za vrijeme Drugog svjetskog rata romsko stanovništvo bilo je žrtvom genocidne politike nacističkih vlasti i njenih država saveznika u Europi. Među nacističkim saveznicima bila je Nezavisna Država Hrvatska (NDH), koju su pripadnici ekstremno nacionalističkog i profašističkog ustaškog pokreta osnovali u travnju 1941. uz pomoć njemačkih i talijanskih vlasti. Ustaške vlasti su ubrzo nakon preuzimanja vlasti započeli genocidnu politiku nad romskim stanovništvom, i to donoseći rasne zakone na temelju kojih su im uskraćeno pravo na državljanstvo. Vlasti su zatim promišljale o mogućnosti kolonizacije ili prisilnog i represivnog stalnog naseljavanja Roma. Uslijed izbijanja antifašističkog ustanka u ljeto 1941. odustalo se od represivne kolonizacijske politike. Tada ustaške vlasti započinju provoditi politiku deportacije Roma u logore, napose u jasenovački sustav logora. Takva politika posebno se usustavila nakon donošenja odredbe od 19. svibnja 1942. kojom su vlasti odredile sustavnu deportaciju Roma u jasenovački logor. Usporedno sa ovakvom politikom vlasti su činile masovne zločine nad Romima od početka rata do posljednjih dana rata. Ustaške vlasti su provodile takvu genocidnu politiku nad Romima i na bosanskohercegovačkom području NDH. U izlaganju će se analizirati položaj Roma na ovom području,

pritom će se istaknuti slučajevi u kojima su Romi bile žrtve masovnog zločina ustaških i njemačkih vlasti te drugih vlasti. Analizom će se obuhvatiti pitanje usporedbe takvih zločina sa zločinima koje su počinile ustaške vlasti na drugim područjima NDH, a kako bi se ustanovilo postoji li razlika u represivnoj i genocidnoj politici ustaških vlasti na ovim područjima.

dr. sc. Danijel Vojak

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Republika Hrvatska

Danijel.Vojak@pilar.hr

Paula Simon, doktorand

Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Heidelberg

Savezna Republika Njemačka

paula.simon@hcts.uni-heidelberg.de

Položaj muslimanskih Roma (“Bijelih Cigana”) na bosanskohercegovačkom području uoči Drugog svjetskog rata



Romsko stanovništvo na bosanskohercegovačkom području dijelilo se na nekoliko većih skupina ovisno o načinu života, jeziku, zanimanjima i običajima. Dio romske skupine činili su muslimanski sedentarni Romi koji su se nazivali “Bijelim Ciganima”, a ono što je izdvajalo ovu skupinu bila je njihova visoka socioekonomska integriranost unutar muslimanske zajednice na određenim područjima u Bosni i Hercegovini. Upravo je ova romska skupina bila pod pritiskom drugih vjerskih zajednica, posebice rimokatoličke i pravoslavne, koje su nastojale ih integrirati unutar svojih zajednica. Zbog takve politike prema Romima reagirala je Reisululema koja je zbog toga organizirala i provela anketu o njihovom broju, vjerskom položaju i djelovanju kršćanske propagande vjerskih i kršćanskih institucija na njihovom području. Na temelju prikupljenih podataka nastojalo se osmišljavanje određene politike koja bi se suprotstavila takvom djelovanju kršćanskih institucija među “Bijelim Ciganima”. Izlaganje će se usredotočiti na analizu prikupljene građe iz navedene ankete, a koja se danas čuva u Gazi Husrev-begova biblioteka.

Nastojati će se odgovoriti na pitanja vezana za demografska, vjerska, ekonomska i druga društvena obilježja romskog stanovništva. Ovo je istraživanje značajno jer doprinosi razumijevanju posebnog položaja ove skupine za vrijeme Drugog svjetskog rata od strane državnih i lokalnih vlasti.

dr. sc. Danijela Vuković-Čalasan

Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore, Podgorica

Crna Gora

danijelacalasan@ucg.ac.me

dr. sc. Rajka Đoković

Pravni fakultet, Univerzitet Crne Gore, Podgorica

Crna Gora

rajkadj@ucg.ac.me

***Položaj Roma u pravno-institucionalnim sistemima
Crne Gore i Bosne i Hercegovine***



Pitanje položaja Roma jedno je od gorućih pitanja kada je o položaju etnokulturnih manjina na prostoru Zapadnog Balkana riječ. Početak demokratizacije društava ex-jugoslovenskog prostora značio je, između ostalog, i neophodnost kreiranja i implementacije manjinskih politika zasnovanih na međunarodno-pravnim standardima u oblasti prava nacionalnih i etničkih manjina. Uvođenje mjera i mehanizama na liniji modela multikulturalizma u pomenutim kontekstima, imalo je za cilj obezbjeđivanje pune integracije u društveno-ekonomskom i političkom smislu, uz očuvanje identitetskih specifičnosti pojedinačnih etnokulturnih zajednica. Istorijski prisutan i duboko ukorijenjen antiromizam na prostoru bivše Jugoslavije kao i izražena marginalizacija, diskriminacija i segregacija, praktično od momenta doseljavanja Roma, učinili su njihov položaj specifičnim i neuporedivo težim u odnosu na druge entokulturne zajednice. Prvi pravni akti koji se odnose na romsku populaciju u kontekstu Bosne i Hercegovine kao i u kontekstu Crne Gore, bili su iz domena administrativnog prava. Cilj tih propisa bio je da reguliše kretanje Roma,

njihovo naseljavanje ili bavljenje određenim zanatima. Parcijalno bavljenje navedenih rano-modernih država problematikom vezanom za način života ove zajednice, bilo je uslovljeno činjenicom da se njihov pravni poredak izgrađivao, iako na različit način, ipak u sličnim okvirima koji su bili determinisani sličnim društveno-ekonomskim prilikama. Tematika kojom se bavimo ticaće se, najprije, istorijske dimenzije položaja Roma u pravno-institucionalnom smislu u kontekstima Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Isto tako biće prezentovani najvažniji elementi modela multikulturalizma koji je primijenjen u pomenutim državama.

dr. sc. Hana Younis

Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju, Sarajevo

Bosna i Hercegovina

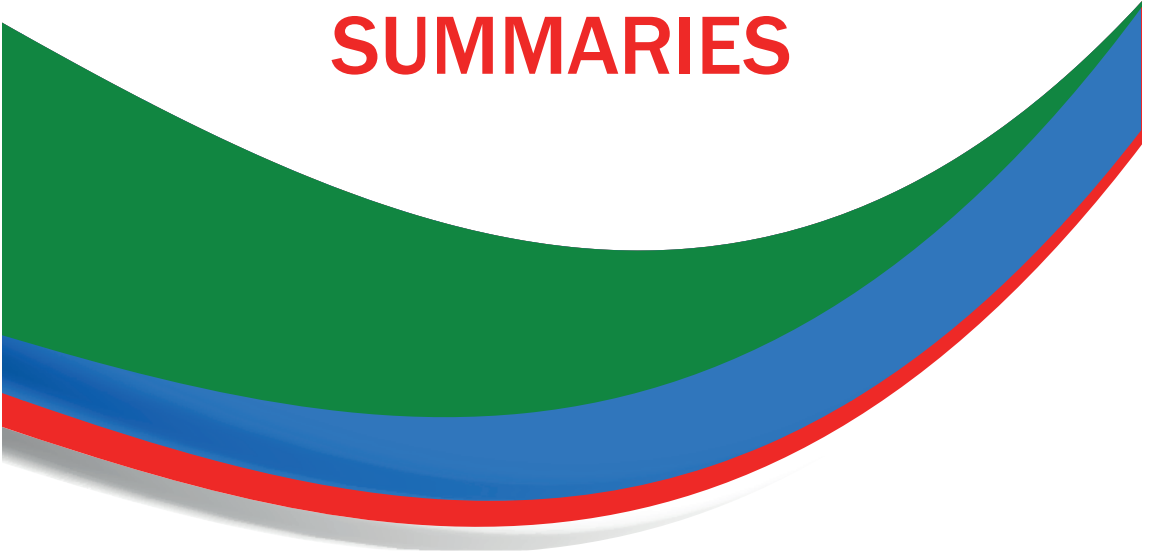
hana.younis@iis.unsa.ba

***Sudski spisi kao izvor za rekonstrukciju položaja Roma
u austrougarskoj Bosni i Hercegovini***



Rad će analizirati položaj Roma pred sudskim instancama Austro-Ugarske uprave u periodu od okupacije 1878. godine pa sve do Prvog svjetskog rata 1914. godine. Kao ključni izvor analizirat će se sudski spisi kroz koje možemo doći do odgovora na pitanje Da li je status i položaj Roma bio jednak ostalima, posebno u odnosu na pravne instance. U isto vrijeme sudski spisi kao arhivska građa ukazuju zbog čega su se Romi nalazili pred sudijom, u kojem obimu su bili tuženi a u kojem tužitelji te koja su to pitanja koja su smatrali važnim da se bore za njih sudskim putem. Također će biti analizirana svjedočenja Roma što nam najbolje oslikava činjenicu koliko su sudske ovlasti imale povjerenje u njihovu riječ. Kroz konkretne primjere napraviti će se presjek svakodnevnog života i prava bosanskohercegovačkih Roma u periodu promjena ne samo stoljeća nego i carstava što je ostavilo posljedice na kompletno stanovništvo a ne samo njihovu populaciju.

SUMMARIES



Amir Džinić, MA

University of Sarajevo, Institute of History, Sarajevo

Bosnia and Herzegovina

amir.dzinic@iis.unsa.ba

*On Decrees Issued to Romas at the Beginning
of 19th Century*



In this paper, the author provides a brief overview of some of the researchers who studied the past of the Roma in the South Slavic speaking area. In the context of already conducted research, the author emphasises interesting facts related to Sultan Suleiman's *law code* from 1530, which related to the rights and obligations of Roma in the Rumelia Eyalet. Special attention is drawn to the issued decrees, *buyuruldis*, of the Bosnian Divan, which were sent to the competent authorities, and they referred to the Roma community, officially named the *Kiptijas*. It is a decree from the beginning of the 19th century, which is located in the *Sijjil* (registry) of Pljevlje addressed to the qadis of Fojnica, Visoko, Čelebipazar (Rogatica), Foča, Čajniče, Tašlidža (Pljevlje), Prijepolje, Stari Vlah and Novi Pazar. Also, the author singles out the decree in registry no. 42 in the Collection of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina of the Oriental Institute in Sarajevo, which, in addition to the content related to the collection of the *jizya* tax, also deals with other orders related to individual members of the *Kiptijas*. In addition to the claims that the Roma had a certain self-government through the possibility that members of their community take care of collecting taxes themselves, the author cites the example of the decree of the *Muhafiz* of Belgrade, Ali Pasha, from 1820, according

to which Prince Miloš, as a tenant, takes over the collection of the so-called *gypsy tax*. The author notes that there are a large number of documents that have not been translated, and thus not presented to the public, revealing the position and life of the Roma in the Ottoman state.

Rebecca Fisch

Central Council of German Sinti and Roma, Heidelberg

Federal Republic of Germany

rebecca.fisch@sintiundroma.de

The Fate of Roma during the Second World War in Bosnia and Herzegovina: Local Research in the Context of Remembrance and the Fight against Antigypsyism



This conference paper presents two projects in the field of remembrance of the Roma Holocaust and work against Antigypsyism, which the Central Council of German Sinti and Roma is implementing in cooperation with several Roma organisations in the countries of the Western Balkans between 2022 and 2024. As part of these projects, local research on the situation of Roma during the Second World War is carried out in several communities in Bosnia and Herzegovina and Serbia, and interviews are conducted with survivors and the second generation. The reports on the local research and parts of the interviews will be published at the end of the project and presented at both local and national level with the aim of contributing to raising awareness of the Holocaust of Sinti and Roma. Through capacity building components of the project (e.g. trainings, mentoring), Roma organisations are empowered to promote remembrance of the Roma Holocaust, to counter Antigypsyism and to strengthen the perspective and narrative of the Roma community in both fields. The question that this presentation thus also sheds light on is how remembrance work and the fight against Antigypsyism can be combined in practice.

Ph.D. Sanja Gladanac-Petrović

University of Sarajevo, Institute of History, Sarajevo

Bosnia and Herzegovina

sanja.gladanac@iis.unsa.ba

*Comparison of the Undesirability of Jews and Roma
for the Ustasha regime*



Jews and Roma are ethnic groups that lived for centuries in the territory where the Independent State of Croatia was formed in the spring of 1941. In accordance with the Ustasha and imported ideas from the related Nazi ideology, the Ustasha regime declared Roma and Jews racially undesirable. In accordance with the Ustasha and the ideas from the related Nazi ideology, the Ustasha regime declared Roma and Jews racially undesirable elements. Although they were of different origin, cultural and historical development, unequal positioning and level of assimilation in society, the regime racially defined them as non-Aryans and put them outside the legal system by legal provisions. Practically, this meant not only that they were deprived of the protection of the state, but that they became the target of the policy of terror that the state carried out against them in the form of mass deportation to camps, murders and looting of their property. The fact that with the change of state and territorial frameworks and social systems, from invisible ethnic groups they suddenly became an element that the state brutally tried to remove, raises a number of questions regarding their undesirability. Through the prism of ideology, legislation, propaganda and practice with a comparative approach, I will question the reasons for their

undesirability, the way in which their unacceptability was explained to the public, whether the degree of their undesirability was identical and unchanging regardless of political circumstances, and ultimately whether the government of the Independent State of Croatia terrorized Jews and Roma with the same form and intensity.

Tatjana Jovanović, history professor

Citizens Association "Otaharin", Bijeljina

Bosnia and Herzegovina

niki.jovanovic11@gmail.com

*The Life and Suffering of Roma in the Vicinity of
Bijeljina and Tuzla during World War II*



The emergence of Roma in BiH has very little historical material, especially for the period of the Middle Ages, when their immigration began (around the 15th century with the arrival of the Turkish invaders), although there are indications that they appeared a century earlier, following their appearance in Greece at the beginning of the 14th century. In Zagreb, they were mentioned for the first time in 1378, and in Dubrovnik in 1423 as servants of merchants, musicians, and counterfeiters. At the beginning of the 17th century, Roma began to move to the area of Bijeljina and according to their ethnic and anthropological characteristics, they were classified into 2 groups: *Arlije* (natives) and *Gurbete* (immigrants). Living for a long time among the majority Serb population, the Arlijes lost their own language, customs and other ethnic characteristics. They were mostly engaged in petty trade and various crafts. The Gurbets, as the Turks called them (foreigners and in a derogatory sense, vagrants), moved to our region in the village of Janjari, nominally converted to Islam and mostly engaged in farming, cattle breeding and wage work. Until the end of World War II, Roma were considered second-class citizens and were disenfranchised. With the establishment of a socialist government, they formally receive civil and human rights.

Throughout their entire history, the Roma are one of the most persecuted and marginalized peoples in Europe. They were thrown into slavery, hunted like animals, killed in the most brutal ways, and even used for various medical experiments. The peak of terror happened during the Second World War when, in addition to the aforementioned facts, Nazi Germany tried to erase the Roma from the face of the earth. Racial persecution, mistreatment and abuse began with the issuance of various decrees and laws aimed at preserving the Aryan race (Decree on the Fight against the Gypsy Nuisance, Legal provision on racial affiliation, etc.). Disenfranchised, isolated and mistreated, they were taken in wagons to concentration camps, where the agony of their lives continued. The main place of deportation on the territory of the Independent State of Croatia was in Jasenovac, which became the largest and most famous concentration camp for the suffering of Roma. Marked mostly only by the number of wagons in which they were brought, it is difficult to estimate the number of victims and that number varies between 15 and 20 thousand Roma. On the territory of Bosnia and Herzegovina, besides Jasenovac, the greatest scaffold of Roma happened in Donja Gradina.

Some Roma in BiH declared themselves as Muslim Roma, and as such they avoided greater suffering, thanks to the so-called Muslim resolutions that temporarily ceased the persecution of White Roma and saved a significant part of them.

Even today, very little is known about the suffering of the Roma in Bosnia and Herzegovina during the Second World War. The lack of documentation can be attributed to the Ustasha government, which burned it down or did not manage it at all. The number of victims cannot be officially defined, and the figures vary between

10 and 30 thousand, so it can be said that one of the largest genocides against Roma in the Second World War took place in these areas. Bosnia and Herzegovina, in commemoration of the suffering of the Roma population, marks the International Day of Remembrance of the Roma on August 2.

Today, the largest part of the Roma population in BiH lives in the area of Bijeljina and Tuzla. Their culture of remembrance is marked through a couple of major events, including Vasilica, Djurdjevdan and International Roma Day.

These cities also have Roma associations that fight for Roma rights and help preserve their culture and traditions by organizing various manifestations and events throughout the year. In Bijeljina, the most prominent are the citizens' association "Otaharin" and the women's association "Romkinja", and in Tuzla the association of Roma women "Bolja budućnost" and the Roma organization "Euro Rom".

The wartime suffering of the Roma left a deep mark on the post-war culture of this nation and resulted in the damage of their culture and the breaking up of family ties.

The suffering of the Roma fell into oblivion, intentionally or unintentionally. But, in order to preserve and contribute even more to the collection of documentation from oblivion, people need to be mobilized, interested in this topic through documentaries, books, and the commemoration of some events. It is necessary to involve as many educated people as possible in research and bring the Roma population closer to other nationalities, through understanding and empathy.

Ph.D. Amila Kasumović

University of Sarajevo, Faculty of Philosophy, Sarajevo

Bosnia and Herzegovina

amila.kasumovic@ff.unsa.ba

*Roma in the Austro-Hungarian Administrative Discourse
in Bosnia and Herzegovina at the Turn of the 19th and 20th
Centuries*



The issue of the Roma minority in Habsburg Bosnia did not attract the attention of historians until recently. Roma life on the social margins was also reflected in their position within historiographic research, at least when it comes to the period of Austro-Hungarian administration (1878 – 1918). In this paper, on the basis of unpublished archival sources, stored in the funds of the Land Government in Sarajevo and the Joint Ministry of Finance in Vienna, an attempt is made to point out the basic characteristics of the relations and policies that the Austro-Hungarian government developed towards the Roma from the occupation of Bosnia and Herzegovina until the outbreak of the First World War. The author tries to point out that, unlike other regions in the Monarchy, the Austro-Hungarian government in Bosnia and Herzegovina systematically wanted to portray the Roma as part of the problem, whether it was their wandering way of life or insisting on their “suspicious” behaviour. In this sense, the Land Government in Sarajevo adopted a whole series of measures in the mentioned period, which attempted to control the movement of Roma, as well as other aspects of their life. The analysis of these measures is the focus of this paper.

Ph.D. Stephane Laederich

Roma Foundation, Zurich

The Swiss Confederation

sl@rroma.org

*Roma in Bosnia: Unravelling Sources from Ottoman
Tax Registers to Linguistics*



Who are the “Bosnian” Roma? This seemingly simple question is fraught with preconceptions. Historical sources do not distinguish between different Roma groups. Historical borders have been fluid in the Balkans. For nearly 500 years, the region was under Ottoman rule, and they created a “Çengene Sancak”, a ‘Gypsy’ administrative region, whose boundaries are somewhat difficult to ascertain. While the Ottoman tax registers are full of information, there are mostly no data on blacksmiths who were so prevalent in the Balkans.

Linguistic studies were largely absent until the middle of the 20th century. In Bosnia, the name of Rade Uhlik is one of the most formidable and prominent one. He extensively studied the Romani language in Bosnia, with a strong focus on the Gurbeti dialect, and was one of its key linguists.

Where does this leave us? In order to understand the Roma in Bosnia, we have to unravel the earliest sources, try to connect them to today’s Roma groups and understand the spread and origins of various groups found all over the Balkan. Rade Uhlik’s Gurbetis are part of the puzzle. They are so-called “old Vlachs”, who fled Romanian lands in the 17th and 18th century. Thus, as common in the Balkan, we are confronted with a mosaic of origins and history.

Đorđe Mihovilović

Jasenovac Memorial Site, Jasenovac

Republic of Croatia

dmihovilovic@jusp-jasenovac.hr

*Exhumations of the Remains of Roma Victims
of the Stara Gradiška Ustasha camp in 1946*

Anthropological investigations of mass graves were conducted on several occasions at the sites of the former Jasenovac concentration camp, the most systematic of which were conducted in April and May 1946 in the wider area of Stara Gradiška. One part of the graves was completely exhumed, the identity of the victims was established and the remains were partially transferred. Excavations in Stara Gradiška were carried out around the ramparts of the former Institute for Forced Labor and at two sites in the area around the confluence of the Veliki Strug and Sava rivers. They were approved by the State Commission for the determination of the crimes of the occupiers and their helpers, with an invitation to family members to attend the exhumations and participate in the identification of the victims. At the Uskočka forest, about 10 kilometers upstream from Stara Gradiška, four mass graves were then opened from which a total of 967 corpses were exhumed: 311 men, 467 women and 189 children, of which 222 were identified. According to ethnicity, among those identified there were 96 Serbs (43.24%), 87 Roma (39.19%), 18 Bosniaks (8.11%), and per two Montenegrins, Croats and Slovenes each, while a total of 15 victims' ethnicity could not be identified. All identified Roma victims came from settlements

in the Bosanska Gradiška municipality (Batar, Dubrave, Mokrice, Rovine and Žeravica) from which in October 1944 the Ustashas took about 600 of them accused of collaborating with the partisans. The aforementioned group was then liquidated in the exact location where the exhumations were carried out, which would mean that out of the total number of victims in 1946, about 15% of them were identified. Among the victims who were found at the exhumation site were 20 witnesses who gave information about 151 Roma victims (of which 94 with first and last name and 57 unnamed), which means that the Roma victims then claimed about one quarter of the members of their missing community.

Ph.D. Enes S. Omerović

University of Sarajevo, Institute of History, Sarajevo

Bosnia and Herzegovina

enes.omerovic@iis.unsa.ba

*Population Censuses as Source for Study of the
Roma Population in Bosnia and Herzegovina (1879 – 1948)*



Population censuses represent one of the most important sources for the reconstruction of demographic trends within Bosnian society, but their use is simultaneously burdened by numerous aggravating circumstances that reduce the possibility of comparing results and their reliability. Part of them stems from frequent changes in legal frameworks and administrative and territorial changes within Bosnia and Herzegovina, and the other set of aggravating circumstances comes from the evolution of the census methodology and relate to changes in the scope of the enumerated population, changes in the number of questions asked in the census forms, and discontinuity in collection, processing and publication of key data necessary for determining the national and confessional structure of the population of Bosnia and Herzegovina. The aforementioned circumstances make it difficult to use census materials as a historical source, especially because they do not reflect equally on all ethnic groups that inhabit Bosnia and Herzegovina. In this paper, I intend to show how reliable the censuses are for studying the movement of the Roma population (which, within Bosnian and Yugoslav society, mostly balances between marginalization and complete exclusion) in the period from 1879, when the first modern population

census was conducted in Bosnia and Herzegovina, to 1948, when data on the ethnic structure of the population of Bosnia and Herzegovina were collected and published for the first time.

Ph.D. Dženita Sarač-Rujanac

University of Sarajevo, Institute of History, Sarajevo

Bosnia and Herzegovina

dzenita.sarac-rujanac@iis.unsa.ba

*Institute for the Study of National Relations of the
Central Committee of the League of Communists of
Bosnia and Herzegovina and Roma in the 1980s*



In contrast to the decentralization of the Yugoslav state, which was carried out through gradual constitutional reform, in the early 1970s, the opposite process took place within the League of Communists of Yugoslavia. The consolidation of the Party, especially after the 21st session of the Presidency of the League of Communists of Yugoslavia (December 1971) and the Letter of Josip Broz Tito and the Executive Bureau of the Presidency of the League of Communists of Yugoslavia (September 1972), meant strengthening its monolithicity, consolidating its leading position in society and the state, strengthening its ideological and political work, more intensive public dissemination of Marxist theory, which was carried out with the help of newly founded Marxist study centres and the course of Marxism at colleges and in secondary schools.

In 1973, the Marxist Study Centre Veljko Vlahović was formed in Sarajevo with the aim of enhancing “the unsatisfactory state of Marxist education” at the Central Committee of the League of Communists of Bosnia and Herzegovina. Its research was focused on the Marxist study of social and political relations, the development of socialist self-management and the position of the Party in that

system, as well as the coordination and direction of Marxist education. As part of the Marxist Study Centre, as early as 1977, the organization of an institute was initiated with an aim to deal with a special social phenomenon, the nation and national identity, both on a theoretical and empirical level. This idea, although it had the full support of the Central Committee of the League of Communists of Bosnia and Herzegovina, was realized only in 1982, at the beginning of the decade which started with a series of traumatic turning points and which in significantly changed political and economic circumstances would lead to a flood of questioning and even criticism of “everything possible” and the convulsive struggle of the structure in power and the scientific circles close to them to maintain the current situation and the dominating ideological narrative, as well as their position. The basic task of this Institute was to study the theory and practice of inter-national, class and national relations; the development of the Marxist theory of nations; the study of the cultural and historical component of nations and the relationship between national and religious matters; analysing federalism in Yugoslavia; scientific research into the heritage of the nations and nationalities living in Bosnia and Herzegovina and the like.

During the 1980s, the Institute regarded the mentioned issue through four multidisciplinary and related projects. The first referred to national relations in Bosnia and Herzegovina in general, and the second to migration and national relations. The third project in close-up showed the relationship between national and religious identity, while the fourth project included the study of the use of language in the realization of national equality in the SFRY, i.e. Bosnia and Herzegovina. Such a broad topic of interest of the

researchers gathered around the Institute, in the context of “scientific foundation and objective presentation of the linguistic mosaic and use of language” in contemporary society, i.e. “study of the genetic-linguistic characteristics and socio-linguistic status of nations and nationalities”, placed one topic on the agenda that really concerned the current issue of affirmation and equality of nations and nationalities in the 1980s. It was a question of the Roma nation, more precisely the issue of the Romani language and their cultural identity and activities. The Institute would undertake a “historical act” and from June 9 to 11, 1986, organize a three-day international scientific conference “Language and Culture of the Roma” in Ilidža. About 50 eminent domestic and foreign experts and romologists from as many as 12 countries took part in the conference. Its focus was the question of the need, importance and perspectives of studying the Romani language and culture. The goal here was to summarize the results of the study so far, to discuss the need and possibilities of standardization of the Romani language, as well as to present and valorise the cultural achievements of the Roma in Bosnia and Herzegovina, as well as in the world. The initial hypothesis was that scientific emancipation and linguistic standardization were closely related, i.e. that the national emancipation of the Roma and their social integration and activity were significantly conditioned by the study of their culture, its wider presentation and recognition, to which the standardization of the Roma language should have contributed.

Our presentation at the international conference planned for February 2024 will be a short analysis of the presented papers and their content. In doing so, we will point out the key issues that were highlighted on the occasion; the pressing problems of the Roma

in the socialist society of the 1980s, but also in other parts of the world; the different and insufficient interpretations of their difficult historical course; the basic characteristics of their identity and its manifestations; opportunities to record authentic original culture through historical, sociological and anthropological research and the like.

Ph.D. Hedina Tahirović-Sijerčić

Independent researcher, Sarajevo

Bosnia and Herzegovina

hedina.sijercic570@gmail.com

On Uhlik's work in historical context



By translating from Romani to Bosnian 547 Romani stories collected, transcribed and recorded by the academician and Romologist Rade Uhlik (1899-1991) between 1926 and 1960 in the framework of the research of the Romani language, or rather its “Gurbeti” dialect in Bosnia and Herzegovina, as well as literature, culture and translation in the Roma context, and bringing them to light in four collections of stories under the title *Rade Uhlik - Romane paramiča / Roma stories* (Tahirović-Sijerčić 2020, 2021, 2022, 2023) we recognize and extract information that lead to the possibility of determining the time frame of presence of the Roma people in Bosnia and Herzegovina. Distinguished information on the time frame and geographical space within which the stories were collected; the tellers of the stories and their first and last names and age; dates and places of recording; names of the characters (male and female) in the stories; currencies used in buying, selling and exchanging goods; the list of loanwords, i.e. adaptive words from the contact language in the original Roma text, each in its own way, reveal facts which, within the framework of the mosaic of the complex history of the Roma people, may help and contribute to the creation and writing of the still unwritten and unknown history of the Roma in Bosnia and Herzegovina.

Ph.D. Danijel Vojak

Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

Republic of Croatia

Danijel.Vojak@pilar.hr

*Places of Mass Crimes against the Roma Population
on the Territory of Bosnia and Herzegovina in the Period
of Independent State of Croatia*



Before and during the Second World War, the Roma population was a victim of the genocidal policy of the Nazi authorities and their allies in Europe. Among the Nazi allies was the Independent State of Croatia founded by members of the ultra-nationalist and pro-fascist Ustasha movement in April 1941 with the help of the German and Italian authorities. Shortly after taking power, the Ustasha authorities began a genocidal policy against the Roma population, passing racial laws on the basis of which they denied them the right to citizenship. The authorities then considered the possibility of colonization or forced and repressive permanent settlement of the Roma. Following the outbreak of the anti-fascist uprising in the summer of 1941, the repressive colonization policy was abandoned. Then the Ustasha authorities began to implement the policy of deporting Roma to camps, especially to the Jasenovac Camp. Such a policy was especially established after the adoption of the decree of May 19, 1942, by which the authorities determined the systematic deportation of Roma to the Jasenovac Camp. Parallel to this policy, the authorities committed mass crimes against the Roma from the beginning until the end of the war. The Ustasha authorities carried

out the same genocidal policy against the Roma in the Bosnian and Herzegovinian territory of the Independent State of Croatia. The author analyses the position of the Roma in this area, highlighting cases in which they were victims of mass crimes by the Ustasha, German and other authorities. The analysis will cover the question of comparing such crimes with the crimes committed by the Ustasha authorities in other areas of the State, in order to establish whether there is a difference in the repressive and genocidal policy of the Ustasha authorities in these areas.

Ph.D. Danijel Vojak

Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

Republic of Croatia

Danijel.Vojak@pilar.hr

Paula Simon, PhD student

Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Heidelberg

Federal Republic of Germany

paula.simon@hcts.uni-heidelberg.de

The Position of the Muslim Roma (“White Gypsies”) in Bosnia and Herzegovina on the Eve of the Second World War



The Roma population in Bosnia and Herzegovina was divided into several larger groups depending on their lifestyle, language, occupations and customs. Part of the Roma group consisted of Muslim sedentary Roma who were called “White Gypsies”, and what set this group apart was their high socioeconomic integration within the Muslim community in certain areas of Bosnia and Herzegovina. It was this Roma group that was under pressure from other religious communities, especially Roman Catholic and Orthodox church, which tried to integrate them. Reisu-l-ulema reacted because of such a policy towards the Roma, and therefore organized and conducted a survey on their number, religious position and the effect of Christian propaganda of religious Christian institutions in the area. On the basis of the collected data, an effort was made to design a specific policy that would oppose such activities of Christian institutions among the “White Gypsies”. The presentation will focus on the analysis of the material collected from the mentioned

survey, which is kept today in the Gazi Husrev-Bey Library. An attempt will be made to answer questions related to the demographic, religious, economic and other social characteristics of the Roma population. This research is significant because it contributes to the understanding of the special position of this group during the Second World War by state and local authorities.

Ph.D. Danijela Vuković-Ćalasan

Faculty of Political Science, University of Montenegro, Podgorica
Montenegro
danijelacalasan@ucg.ac.me

Ph.D. Rajka Đoković

Faculty of Law, University of Montenegro, Podgorica
Montenegro
rajkadj@ucg.ac.me

*The Position of Roma in the Legal and Institutional Systems
of Montenegro and Bosnia and Herzegovina*



The issue of the position of the Roma is one of the most pressing issues when it comes to the position of ethno-cultural minorities in the Western Balkans. The beginning of the democratization of the ex-Yugoslav area meant, among other things, the necessity of creating and implementing minority policies based on international legal standards in the field of the rights of national and ethnic minorities. The introduction of measures and mechanisms of the multiculturalism model in the mentioned contexts aimed at ensuring full integration in the socio-economic and political sense, while preserving the identity specificities of individual ethno-cultural communities. Historically present and deep-rooted anti-Romaism in the territory of the former Yugoslavia, as well as pronounced marginalization, discrimination and segregation, practically from the very moment of Roma immigration, made their position specific and incomparably more difficult in relation to other ethno-cultural communities. The first legal acts related to the Roma population in the context

of Bosnia and Herzegovina as well as in the context of Montenegro were from the domain of administrative law. The aim of these regulations was to regulate the movement of Roma, their settlement or the practice of certain crafts. Partial dealing with the issues related to the way of life of this group by the aforementioned early modern states was conditioned by the fact that their legal order was built, albeit in a different way, in similar frameworks that were determined by similar socio-economic circumstances. Our studies will pertain to, first of all, the historical dimension of the position of the Roma in the legal-institutional sense in the contexts of Bosnia and Herzegovina and Montenegro. The most important elements of the multiculturalism model applied in the mentioned countries will also be presented.

Ph.D. Hana Younis

University of Sarajevo, Institute of History, Sarajevo

Bosnia and Herzegovina

hana.younis@iis.unsa.ba

***Court Records as a Source for Reconstruction of the Position
of Roma in Austro-Hungarian Bosnia and Herzegovina***



This paper will analyze the position of the Roma before the courts of the Austro-Hungarian administration in the period from the occupation in 1878 until the First World War in 1914. As a key source, court files will be analyzed through which we can seek an answer to the question of whether the status and position of the Roma was equal to others, especially in relation to legal instances. At the same time, the court files as archival material indicate why the Roma came before the judge, in what cases they were defendants and in what cases they were in a role of plaintiffs, as well as what issues they considered important to fight for in court. The testimonies of the Roma will also be analyzed, which best illustrates the fact that the judicial authorities had confidence in their word. Through examples, a cross-section of the everyday life and rights of the Roma of Bosnia and Herzegovina will be made in the period of changes not only of centuries but also of empires, which had consequences for the entire population.

